

Vladimir D. Mihajlović

*Odsek za istoriju
Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu
v.mihajlovicc@gmail.com*

**Genius loci Balkani:
receptija prošlosti i konstruisanje akademskog
narativa o balkanskom nasleđu***

Apstrakt: Postkolonijalna i postmodernistička perspektiva koja je ušla u humanističke nauke poslednjih decenija XX veka doprinela je uvidanju da su postojeće evropske interpretacije prošlosti bile pod veoma jakim uticajem društveno-ideoloških konteksta unutar kojih su delali istraživači XIX i XX veka. Svesno ili drugačije, pioniri proučavanja antičkih starina sagledavali su ih kroz sopstveno poimanje odnosa unutar sveta kojih ih je okruživao, što je doprinosilo da se u prošlost učitavaju savremene vrednosti ili da se (na taj način) konstruisana slika o prošlosti koristi za razumevanje, objašnjavanje i opravdavanje aktuelnih socijalnih/kulturnih fenomena.

Ovaj prilog usmerava pažnju na pitanje da li su i u kojoj meri društveni trendovi u Kraljevini Jugoslaviji inspirisali i omogućili stvaranje akademskog narativa o posebnosti balkanskog prostora zasnovanog na kontinuitetu sa "antičkim humanizmom" i društvenim/kulturnim vrednostima koje su (navodno) definisane još u periodu antičke Grčke i helenizma. Osvrtanjem na društveno-političke okolnosti koje su vremenski koincidirale sa stvaranjem diskursa o "balkanskom duhu" ukorenjenom na antičkim tradicijama, preispituje se odnos između savremenih trendova i formiranja akademskih pitanja i pristupa njihovom proučavanju. U radu se takođe problematizuje pitanje prisustva narativa o "balkanskom duhu" od njegovog definisanja tridesetih godina XX veka do danas, kao i razlozi njegove privlačnosti i za akademsku zajednicu i za širu javnost.

Ključne reči: ideologija i tumačenje prošlosti, Balkanski institut, antička prošlost, kulturni kontinuitet, diskurs balkanizma, balkansko nasleđe, Ratko Parežanin, Milan Budimir, Petar Skok

Uvod i osnovne teorijske pretpostavke

Tumačenje prošlosti predstavlja akademsko polje koje ima svoj dug razvoj unutar evropskog intelektualnog pregalaštva. Poslednje tri decenije su obeležile

* Tekst je nastao kao fazni rezultat rada na projektu *Vojvođanski prostor u kontekstu evropske istorije* (br. 177002), koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

ne preispitivanjem epistemologije akademskih disciplina koje se bave proučavanjem i interpretacijom prošlosti, što je doprinelo kritičkom sagledavanju načina na koje se znanje o prošlosti **konstruiše** i uviđanju da postoje mnogobrojni i snažni savremeni uticaji na perspektive iz kojih se pristupa ovom pitanju. Konstruisanje znanja o prošlosti spada u domen delatnosti istorije i arheologije (obe sa mnogobrojnim potpodelama) koje, koristeći teorijsko-metodološke okvire naučnog postupka, produkuju tumačenja minulih vremena i prenose ih širokoj (neprofesionalnoj) javnosti. Zbog ovakvog ustrojstva procesa od izuzetne je važnosti razumeti na koji način, kakvim postupcima, kakvom argumentacijom i iz kojih pozicija i pobuda tumači prošlosti **formiraju** svoje **narative**, i da li ti narativi odslikavaju svesna/nesvesna predubedenja njihovih tvoraca. Postmoderna filozofska misao stoji na poziciji da je svako tumačenje prošlosti neminovno opterećeno subjektivnim predrasudama njegovog autora, iz jednostavnog razloga što je na svet nemoguće gledati na drastično drugačiji način od onog koji je svaka individua stekla putem socijalizacije i habituiranja u sopstveno društveno okruženje. Čak i kada se istraživači trude da na što objektivniji način sagledavaju protekla vremena, događaje, ljude i pojave, oni to neizbežno čine putem duboko ukorenjenih opštih pretpostavki o svetu (sticanih od perioda detinjstva kroz socio-kulturna iskustva specifična za sopstveni društveni kontekst) kojih često nisu ni svesni, što dovodi do **učitavanja** savremenih stavova u pogled na prošlost, a zatim i do stvaranja interpretacija u kojima su savremeni stavovi stopljeni sa raspoloživim podacima o prošlosti (up. Olsen 2002, 56-68, 102-108, Джонсон 2008, 125-135, 194-208, Палавестра 2011a, 229-261, Kuzmanović 2010, Babić 2010). Tumačenja prošlosti neretko su direktno zasnovana na trenutnovažećim ideološkim konceptima i njihovoj nekritičkoj primeni, te imaju karakter **cirkularne argumentacije** budući da se prošlost tumači kroz vizuru sadašnjosti, a da se potom tako konstruisano znanje koristi za objašnjavanje i opravdavanje te iste sadašnjosti. Interpretacije koje počivaju na ovakvim osnovama veoma često zvuče zdravorazumski i prijemčive su za široku publiku izvan polja akademske zajednice, što ih u krajnjim ishodima čini opšteprihvaćenim "znanjima" o prošlosti koji se usađuju duboko u (pod)svest ljudi i dalje utiču na formiranje stavova o svetu u kojem ti ljudi žive (up. Olsen 2002, 201-245, Graves-Brown, *et al.* 1996, Kohl and Fawcett 1995, Meskell 1998; 2012). Iako na prvi pogled može da se učini kako ovaj problem nije od velike važnosti jer se takvi narativi tiču prošlih vremena, neophodno je podsetiti se da se upravo "znanja" o prošlosti, definisana na specifičan način, koriste za obrazlaganje različitih ideologija, opravdavanje "istorijskih prava" i formiranje kolektivnih i individualnih identiteta, što su polja koja itekako utiču na različite društvene situacije u sadašnjosti.

Znanja o prošlosti su u najširem smislu povezana sa konceptom **nasleđa**, koje može biti različito definisano: kulturno, intelektualno, ideološko, istorijsko, arheološko, etnološko itd. Kako god uže određivali koncept nasleđa va-

žno je imati na umu da ono ne postoji samo po sebi (kao ni prošlost), već se izgrađuje različitim mehanizmima koji u svojoj suštini podrazumevaju **prepoznavanje**, **odabir** i specifičnu **formulaciju** onoga što nazivamo nasleđem. Proces konstruisanja nasleđa stoga predstavlja davanje značenja (nekoj pojavi), koje je relevantno za savremeni kontekst unutar kojeg se nasleđe upotrebljava. Pojednostavljeno rečeno, da bi neki fenomen stekao status nasleđa neophodan je određen nivo društvenog konsenzusa kojim se tom fenomenu pridaje naročita simbolička vrednost, pomoću koje se ono izdvaja iz mase drugih fenomena i stiče poziciju posebno važne pojave za neku identitetsku grupu u sadašnjosti. Upravo se tokom ovog procesa odigrava **vrednosno označavanje** i **formulacija sadržine** nasleđa koja je stoga direktno zavisna od aktualnog socijalnog konteksta za koji data vrednosna označavanja imaju osobitu (ideološku/političku/religijsku/moralnu/etičku ili neku drugu) težinu (Lowenthal 1998, Smith 2006, Russell 2006, Ashworth *et al.* 2007, Graham and Howard 2008). Prepoznavanje kvaliteta, davanje specifičnog smisla, vrednosno označavanje i definisanje oblika/sadržine nekih pojava iz prošlosti, najčešće se odigrava unutar stručnih/intelektualnih krugova koji imaju funkciju davanja naučnog legitimiteta uspostavljenom narativu. Iz ovog razloga je od presudnog značaja sticanje uvida u puteve i načine kojima je određen diskurs o prošlosti nastao, kao i stavljanje tog diskursa u odgovarajući društveni kontekst da bi se njegova unutrašnja logika bolje razumela.

Period klasične starine (poznat i kao stari vek, antičko doba) predstavlja deo prošlosti koji već vekovima zaokuplja pažnju i uske stručne i najšire neprofesionalne javnosti. Neraskidivo povezivanje perioda klasične Grčke, heleničke epohe i doba Rimskog carstva sa kulturnim identitetom Evrope ostavilo je dalekosežne posledice po razumevanje i navedenih delova prošlosti i društvenih konteksta savremenih evropskih država. Formirano kao specifikum Evrope, i pogotovu njenih "superiornih" delova (tj. Zapadne Evrope), antičko nasleđe ne prestaje da igra ulogu inspiracije u **konstrukcijama modernih identiteta** od nivoa nacija i država do nivoa pojedinaca. Za elitne krugove u Evropi, sigurno već od XVIII veka (a i ranije), antičko nasleđe imalo je posebnu težinu, pa je pod velom ove reputacije i ušlo u naučne discipline proučavanja prošlosti, unutar kojih je posmatrano na veoma specifične načine koji teško mogu da se okarakterišu kao objektivni i nepristrasni. Spajanje aktualnih intelektualnih, političkih, ideoloških i drugih trendova sa periodom antike rezultiralo je opštom predstavom da on predstavlja **kolevku** i **temelje** savremene **Evrope**, koja ima da mu zahvali za izuzetne tekovine poput demokratije, humanizma, književnosti, vizuelnih umetnosti, tehnoloških znanja itd. Antičko nasleđe je zahvaljujući ovakvim predstavama steklo svojstva statusne oznake civilizovanog evropskog sveta, odnosno simboličkog kapitala čije posedovanje označava pripadnost kultivisanom i superiornom delu planete. Opšte predubedenje i vrednosno opterećen odnos prema antičkom periodu iz

korena je uticao na formiranje naučnih znanja o ovoj deonici prošlosti, koja su zatim dalje perpetuirala uvrežene stavove o posebnom značaju i ulozi klasične starine u savremenom svetu. Iz ovih razloga interpretacije starog veka dobile su specifične oblike unutar pojedinačnih akademskih i nacionalnih konteksta, čije su značenje i upotreba oscilirali zajedno sa ideološkim strujanjima (Morris 1994, Hingley 2000; 2001, Dietler 2005, Dyson 2006, Бабић 2008, Babić 2012, Stephens and Vasunia 2010, Kallendorf 2010, Hardwick and Stray 2011, Totten and Lafrenz Samuels 2012).

Grubo ocrtane teorijske postavke koje sam izložio upotrebiću u obraćanju pažnje pitanju konstruisanja i upotrebe **akademskog narativa o posebnosti prostora Balkana** prouzrokovanoj specifičnostima njegovog tla i populacija koje su ga kroz istoriju naseljavale. Ovaj narativ je dobio svoje utemeljenje i oblik pod okriljem Balkanskog instituta u Beogradu unutar kojeg su delovali eminentni stručnjaci iz perioda tridesetih godina XX veka. Pitanja koja postavlja ovaj rad tiču se stepena povezanosti šireg ideološko-političkog trenda koji je postojao u tom periodu i formulisanja **teorijskog okvira balkanologije** kao novouspostavljenog interdisciplinarnog akademskog polja delovanja, odnosno uloge koju je tumačenje i specifično konstruisanje prošlosti imalo unutar ovog akademskog diskursa.

Balkanski Institut: program delovanja i društveno-ideološki kontekst

Balkanski institut je osnovan marta-aprila 1934. godine u Beogradu, kako je istakao njegov osnivač i direktor, Ratko Parežanin,¹ na privatnu inicijativu dvojice zemljaka, Hercegovaca, Srba, Jugoslovena, Balkanaca: njega samog i Svetozara Spanaćevića (Parežanin 1980, 9, Обрадовић 2010, 44). O Balkanskom institutu do sada je objavljeno nekoliko radova koji su saželi osnovne karakteristike ove ustanove i diskutovali njen program, delatnost i ciljeve (Ђорђевић-Богдановић 1996, Суботић 1997, Тасић 2000, Обрадовић 2010). Ovde će biti usmerena pažnja na ideološko utemeljenje programa Instituta, načine njegove komunikacije široj javnosti, kao i povezanost sa društveno-političkim trendovima u Kraljevini Jugoslaviji tridestih godina XX veka.

Direktor Balkanskog instituta je u više navrata iznosio ciljeve i motivaciju rada, od kojih je najobuhvatnija uvodna reč u *Knjizi o Balkanu*. Parežanin na samom početku teksta iznosi da se težnje i ideali Balkanskog instituta sustiču

¹ Ratko Parežanin (1898–1981) bio je novinar koji je pre Drugog svetskog rata obavljao različite dužnosti u službi države (ataše za kulturu u Kraljevskom poslanstvu u Beču, šef odseka za inostranu štampu u Centralnom pres birou) i imao živu političku aktivnost (op. Суботић 2001).

oko zbližavanja balkanskih država među kojima je potrebno stvoriti snažno osećanje solidarnosti i zajednice. Prema njegovim razmišljanjima, Balkan je potrebno odbraniti kao celinu i održati ga za balkanske narode, te je u tom smislu neophodno razviti balkanski patriotizam koji podrazumeva samopouzdanje i ponos na to "što smo Balkanci". Ovakve težnje i agenda Balkanskog instituta bili su inspirisani negativnom slikom o Balkanu, koji je shvatan nekulturnim, nižim i vandalskim bićem sa kojim je ruku pod ruku išao i koncept balkanstva koji je podrazumevao prostotu i divljaštvo (Парежанин 1936, VII, XII). Nekoliko decenija kasnije, Parežanin će detaljnije objasniti svoje pobude za osnivanje ove ustanove i inspiraciju za aktivnosti koje je ona preduzimala. Tako on veli da je tokom svog službovanja u Beču, kao novinar, često imao prilike da se sretne sa veoma stereotipizovanim i krajnje negativnim slikama o Balkanu koje su gajili novinari iz Zapadne Evrope, iako su balkanski narodi imali veliku ulogu u istoriji (Parežanin 1980, 13-14). Dakle, makar delimično, osnivanje naučno-kulturne institucije, koja je imala da se bavi fenomenima sa prostora Balkana, uzrokovano je aktualnim društvenim potrebama da se prevaziđe negativna stereotipizacija koja je postojala u krugovima zapadnoevropske i američke javnosti. Dodatna motivacija za osnivanje i rad Instituta, koja je proistekla iz savremenog društvenog konteksta, može se prepoznati u nameri promovisanja političkog, ekonomskog i kulturnog zbližavanja balkanskih država, što je Parežanin otvoreno istakao u svom programskom radu. Sa tim u vezi, on je podvukao stav da balkanski čovek ima svoju **balkansku dušu**, čovečnost i visoko osećanje pravde, te da je balkanski nepismeni seljak humaniji od prosečnog vanbalkanskog čoveka, zbog čega će (kada se za to steknu uslovi) izvesno bolje i čovečnije znati i moći da vlada svim tekovinama ljudske tehnike od svog sabrata izvan Balkana (Парежанин 1936, VIII). Zbog toga je bilo neophodno "pokazati i dokazati samom balkanskom čoveku da on nije ni u kulturnom ni u umetničkom životu sirotinja", zatim "upoznati ga sa svim vrednostima njegovog života u prošlosti i sadašnjosti", "obavestiti ga tačno o njegovim bogatstvima i mogućnostima i izložiti mu bezbrojna svedočanstva o nerazdvojnim sudbinskim vezama koje spajaju i upućuju jedne na druge balkanske narode" (Парежанин 1936, XII-XIII). Glavna parola programa bila je "Balkanski narodi Balkanu"² preko koje je, po Parežaninovu viđenju, mogla da se ostvari i deviza "Balkan balkanskim narodima". Kako bi se postigao ovaj "veliki i plemeniti zadatak", direktor Instituta je predložio da se balkanskom državniku i političaru posao olakša ukazivanjem pomoći putem kulturnog i naučnog rada i kulturnom saradnjom (Парежанин 1936, VIII-IX). Ova ideja dobro ilustruje nameru o načinu delovanja ka ostvarivanju balkanskog

² Za razliku od *Knjige o Balkanu* gde je ovaj tekst bio objavljen pod naslovom "Uvodna reč", u brošuri koja je štampana uz knjigu (kao izvod uvodnog i zaključnog rada sa spisikom saradnika) isti sadržaj bio je naslovljen u pravo ovom parolom.

jedinstva, i predstavlja očigledan primer upotrebe nauke i kulture zarad promocije određenog ideološkog koncepta. Opisani metod vršenja ideološkog uticaja bio je prihvaćen i od strane samih naučnika koji su radili pod okriljem Instituta i uređivali *Međunarodni časopis za bakanske studije* (*Revue internationale des etudes balkaniques*). Tako Petar Skok i Milan Budimir u svom tekstu za *Knjigu o Balkanu* predlažu da je za novu balkansku kulturnu orijentaciju najpre neophodno delovanje naučnika balkanologa, zatim balkanskog državnika i naposljetku balkanskog pedagoga koji upravlja svoje vaspitne metode u cilju stvaranja zajedničkog balkanskog duha (Скок и Будимир 1936, 407-408, Скок 1940, 3). Naučni rezultati balkanologa viđeni su kao produkti koji su imali upotrebnu vrednost za jasno postavljen cilj i definisan put ove misije: preko državnika do pedagoga koji su unutar obrazovnog sistema mladim generacijama imali da usade osećanje **balkanskog duha**. Ma koliko naučno opravdane i plemenite bile ideje o integrisanom proučavanju različitih fenomena na Balkanu i upoznavanje njegovih stanovnika sa kulturnim vrednostima područja, nemoguće je pobeći zaključku da je ideja o stvaranju Instituta bila inspirisana društveno-političkim pobudama njegovih osnivača, koje su podrazumevale promovisanje specifičnog ideološkog narativa.

Izdavačka delatnost bila je u skladu sa naznačenim programom i podrazumevala je društveni aktivizam u smislu **edukacije široke javnosti** o pitanjima Balkana u prošlosti i sadašnjosti i balkanskim povezanostima na različitim poljima. Tako su odabrani radovi iz *Međunarodnog časopisa za balkanske studije* pretočeni u niz naučno-popularnih izdanja prilagođenih čitalačkoj publici širokog profila u Kraljevini Jugoslaviji, što je rezultiralo objavljivanjem dve *Knjige o Balkanu*, edicije *Balkan i Balkanci*, *Knjige o Beogradu*, različitih brošura, i časopisa popularnog karaktera pod nazivom *Balkanski svet* (Parežanin 1980, 70-106). Cilj ovih publikacija bio je da ideje o "Balkanu kao istorijsko-sudbinskoj celini" i "zajedništvu balkanskih naroda" budu "upoznate i zavoljene od samih balkanskih naroda, a u prvom redu od omladinskih pokoljenja", za šta je bilo neophodno da ta misao izađe iz najužeg kruga i bude postavljena u središte šire pažnje. One su bile namenjene pokazivanju vrednosti balkanskih zemalja i balkanskog čoveka čitaocima bez većih škola, ali i školovanim ljudima jer: "Školovani odmetnici od svoje rođene grude ne znaju da je upravo Balkan pravi izvor opšte prosvetljenosti" (Балкански Институт 1937, 5-10). Fascinantni intenzitet izdavanja komercijalnih publikacija imao je ulogu da u jednostavnoj formi prenese naučne zaključke koji su išli u prilog balkanskoj ideji i tako je promovisao u domaćoj javnosti, ujedno joj dajući opravdanje utemeljeno na akademskom autoritetu. Ako se uzme u obzir da su mlađe generacije bile naročito važna ciljna grupa za propagiranje balkanskog zajedništva, ne iznenađuje ni činjenica da je *Knjiga o Balkanu* imala preporuke Ministarstva prosvete i pojedinih banovinskih uprava da postane sastavni deo

školskih biblioteka pa čak i predavanja (Обрадовић 2010, 59), što je sasvim u skladu sa predviđenim planom delovanja Balkanskog instituta.

Ovako postavljeni, program i rad Balkanskog instituta u potpunosti su odgovarali političkoj klimi koja je vladala tridesetih godina XX veka. Iako je R. Parežanin u emigraciji³ publikovao monografiju u kojoj je objasnio da je nastanak ove ustanove bio posledica privatne inicijative koja nije bila povezana ni sa jednom vladom, organizacijom i ustanovom, te je u potpunosti delovala nezavisno i u smislu programa i u smislu finansija (Parežanin 1980, 9, 112), postoje pokazatelji koji nedvosmisleno govore u prilog da je čitav poduhvat, makar konceptijski, bio vezan za aktualni ideološko-politički projekat stvaranja **Balkanskog saveza**. Inicijativa za približavanje balkanskih država definisana je na Balkanskim konferencijama od kojih je prva održana 1930. u Atini. Na prvoj konferenciji rad je organizovan po komisijama koje su obrađivale pojedinačna polja kao što su politika, ekonomija, intelektualno približavanje, saobraćajne veze i socijalna pitanja (Топаловић 1931, 9). Od posebnog značaja za temu koju ovde obrađujem je komisija za intelektualno približavanje koja je došla do zaključka da se balkanske zemlje međusobno nedovoljno poznaju, pa je neophodno raditi na približavanju putem školske nastave, organizovanja konferencija, razmene intelektualnih kadrova i studenata, saradnje među muzejima i osnivanja jednog instituta za balkansku kooperaciju (Топаловић 1931, 10). Veoma slično stavovima koje će prilikom osnivanja Balkanskog instituta izneti Parežanin četiri godine kasnije, predsednik Jugoslovenske nacionalne grupe, Čedomir Đurđević, je u svom pozdravnom govoru istakao da su Balkanci dosta potcenjivani i klevetani, i da se ono što je najgore često obeležavalo pojmom balkanizma. Nasuprot tome, Đurđević je ukazao da Balkanci mogu da budu ponositi jer su događaji na Balkanu dali obeležje u istoriji sveta, pa tako i Balkan ima da učestvuje i u stvaranju i održavanju kulture i kulturnih vrednosti, kao i drugi kulturni narodi u svetu. Prema njegovim rečima, uloga Balkana u svetskoj istoriji bila bi znatna: "Vratili bismo se u Stari vek Jelina i mnogo bismo ga više nadmašili, jer bi nas brojno bilo ogromno više, dok u pogledu rasnih vrednosti ostajemo isto" (Ђурђевић 1931a, 17-18). U tekstu o Balkanskom pokretu, Đurđević je skrenuo pažnju da je cilj tog pokreta u krajnjoj liniji stvaranje jedne nacije, ne propuštajući ni da napomene potrebu osnivanja Balkanskog instituta za kooperaciju u svakoj državi Balkana (Ђурђевић 1931b, 30-32). Unutar iste publikacije, koja je prenela stavove Jugoslovenske nacionalne grupe iznete na Prvoj Balkanskoj konferenciji, Velibor Jonić osvrnuo se na kulturnu sličnost balkanskih naroda, naglasivši da je suštinska razlika između čoveka Balkana i čoveka sa Zapada duhovni i moralni (koji karakteriše prvog) nasuprot materijalnom smislu života (koji je svojstven ovom drugom). Kako je Jonić objasnio, i pored uticaja individualizma koji je došao sa Zapada, **balkanska duša** se nije lako mogla izmeniti

³ Gde se našao zbog političkog delovanja tokom Drugog svetskog rata.

što je jedan od dobrih preduslova za stvaranje **samonikle balkanske kulture** kao odgovora na krizu u kojoj se tada nalazio Zapad Evrope. Budući da Balkanci u svojoj duši nose idealističko shvatanje sveta i života, stvaranjem samonikle kulture oni će moći da doprinesu ozdravljenju obolele duše savremenog čoveka (Јонић 1931, 77-79). Ovi stavovi dobiće svoj puni oblik i obrazloženje u radovima M. Budimira i P. Skoka koji su publikovani u više izdanja Balkanskog instituta (v. niže).

Rad Balkanske konferencije produžen je i u narednim godinama, pa je na trećoj, koja je održana 1932. u Bukureštu, doneta odluka da se osnuje Istoriski institut u Istanbulu čiji bi zadatak bio ispitivanje kulturne i političke prošlosti balkanskih zemalja i naroda u njihovim međusobnim odnosima, tačnije objavljivanje dokumenata i tekstova koji se tiču istorijskih veza među balkanskim narodima, kao i preduzimanje iskopavanja ili učešća u naučnim misijama (Ђурђевић и Вељић 1934, 30-31, 199-200). Komisija za intelektualno zbliženje ovom prilikom je došla i do zaključka da je moguće izraditi **jedinstven udžbenik** za kulturu balkanskih naroda, koji bi obuhvatio opis socijalnih i ekonomskih ustanova, pregled narodnih umetnosti, muzike, likovnih umetnosti, istorije književnosti (Ђурђевић и Вељић 1934, 200). Iz navedenog proizilazi da je stvaranje Balkanskog saveza koncipirano kao međusobno povezivanje na svim društveno-ekonomskim poljima, a da je intelektualna sfera bila posebno relevantna u prevazilaženju razlika među državama Balkana koje su nastale u ne tako dalekoj prošlosti (u odnosu na tridesete godine). Veoma važna zamisao ticala se istraživanja istorijskih i arheoloških podataka, tačnije stavljanja naglaske na one podatke koji su ukazivali na veze između balkanskih naroda, što je koncipirano kao delatnost Istoriskog instituta u Istanbulu. Ovde se jasno javljaju obrisi ideja koje će obeležiti koncepciju Balkanskog instituta, a pogotovu shvatanje uloge koju izučavanje prošlosti može i treba da ima u ostvarivanju ideoloških i političkih ciljeva balkanskih država.

Balkanske konferencije su svoj krajnji rezultat i epilog dobile u potpisivanju Balkanskog pakta 09. februara 1934, posle mnoštva političkih peripetija i vratolomnih diplomatskih igara (Avramovski 1983, Lopandić i Kronja 2010, 35-45). Sklapanje ovog saveza se može tretirati kao najvažniji događaj u regionalnom i unutrašnjim političkim životima pojedinačnih država na Balkanu tog perioda, te je opravdano pretpostaviti da su osnivači Balkskog instituta bili veoma dobro upućeni u fokus tadašnje društvene pažnje. O tome svedoči i sam R. Parežanin kada kaže:

"U ovo vreme otpočela je ona velika balkanska mirovna politika u kojoj je Kralj Jugoslavije Aleksandar I bio barjaktar, pionir. Velike su stvari bile u toku, a još veće na pomolu. Ono što je bio san kroz vekove najboljih sinova sa Balkana sad je izgledalo kao vrlo bliska stvarnost. Zatalasao se Balkan... Kao viši funkcioner u Prezbirou beogradske vlade mogao sam iz najneposrednije blizine da posmatram događaje i da osetim svuda i

na svakom mestu da je balkanska ideja o solidarnosti nešto realno, zrelo, veliko i silno" (Parežanin 1980, 18).

Slično, P. Skok i M. Budimir navode sledeće:

"Balkanski pakt, ma koliko za sada bio nesavršen, dosadanje međubalkanske konferencije i privredna balkanska antanta, ako i nije dosada mogla dati opipljivih rezultata, ipak su to pojave takve prirode da jasno dokazuju da se na Balkanu počinje ozbiljno da stvara period sporazumnog i zadružnog rada na novim i samosvojn timereljima, koje balkanski rizordimento nije mogao još uočiti u potpunoj meri" (Скок и Будимир 1936, 405).

Osim oduševljenosti idejom balkanske solidarnosti (Parežanin 1980, 13-14), Parežanin je bio veoma aktivan u političkom životu Jugoslavije (v. Суботић 2001), pa se može reći da je imao i ulogu direktnog učesnika u savremenim društvenim događajima. Slučajno ili ne, baš u vreme oko poslednjih aktivnosti pred potpisivanje Balkanskog pakta (u jesen 1933. g.), Parežanin se obratio kralju Aleksandru I za pomoć oko osnivanja Balkanskog instituta. Obrazloživši svoju ideju, dobio je krajnje pozitivne reakcije Kralja, kao i odobrenje finansija za jednu godinu rada, i to iz ličnih fondova Aleksandra I Karađorđevića. Kralj Aleksandar je čak usvojio ideju o osnivanju Balkanskog doma i predložio da se odmah pristupi izgradnji, na šta ga je Parežanin upozorio da bi nicanje takve građevine podstaklo intrige i poturanje imperijalističkih težnji i Beogradu i samom Kralju (Parežanin 1980, 18-19, 21). Parežaninu je bilo važno da načini otklon od bilo kakvog povezivanja sa državnim institucijama ili zvaničnom politikom, moguće da bi predupredio razumevanje Instituta kao instrumenta jugoslovenske balkanske politike i prevazišao otpore koji bi iz takvog shvatanja mogli da nastanu u naučnim i nenaučnim krugovima (Обрадовић 2010, 45). Međutim, iako se osnivanje Balkanskog instituta ne može smatrati proizvodom državne inicijative sračunate sa propagiranjem političkog programa, niti postoje indicije da je on proizašao kao direktni rezultat rada Balkanskih konferencija, kraljevsko sponzorstvo i društveno-politički aktivizam njegovih osnivača ukazuju da su oni bili ako ne neposredno povezani sa, ono bar potpuno svesni aktualne ideološko-političke atmosfere, odnosno uloge koju bi Balkanski institut u njoj igrao (up. Обрадовић 2010, 46). Drugim rečima, ustanovljavanje Instituta može se videti kao aktivnost koja je proistekla iz trenutnih društvenih, ideoloških, pa i političkih, motivacija u Kraljevini Jugoslaviji, odnosno kao posledica tadašnjeg *Zeitgeist*-a u čitavom regionu, o čemu svedoče priznanja koje je Institut dobio od mnogih balkanskih suverena, predsednika vlada i ministara, prominentnih ličnosti koje su se na taj način "vezivale i politički eksponovale za ideologiju Balkanskog Instituta" (Parežanin 1980, 56). Iako je osnivanje formalno poteklo iz entuzijazma neko-

liko prijatelja da se organizuje naučna i kulturna institucija, njen poluzvanični karakter se ogleda i u činjenici da su upravu činili državni službenici, a ne naučnici (Обрадовић 2010, 45). Dodatno, aktivnosti Instituta i distribucija njegovih publikacija uživali su podršku i diplomatskih krugova u inostranstvu i ministara/ministarstava (socijalnih pitanja, prosvete, vojske i mornarice) u Jugoslaviji, a postoje i indicije o subvencijama koje je Institut dobijao od Ministarstva inostranih poslova (Обрадовић 2010, 49-51).

Iz navedenog je moguće zaključiti da je Balkanski institut bio ustanova koja je formirana pod snažnim, čak presudnim, uticajem vladajuće društveno-političke ideologije u Kraljevini Jugoslaviji tridesetih godina, kojoj su očigledno pripadali i njegovi osnivači. Iako je ideja o balkanskom zajedništvu napredna i podrazumevala je miroljubive, nadsacionalne i dobrosusedske odnose, koji su imali zadatak da obezbede bolji život svim stanovnicima Balkana, uplitanje ideologije u akademski rad (ili obrnuto) i ideološki motivisano naučno delovanje moglo je da doprinese stvaranju specifičnih pogleda i odnosa prema fenomenima koji su bili istraživani i tumačeni. Imajući ovo na umu postavlja se pitanje u kolikoj meri je ideja o balkanskom zajedništvu i posebnosti Balkana uticala na formiranje teorijsko-metodoloških okvira tumačenja balkanske prošlosti i da li je rezultirala konstrukcijom vrednosno opterećenih tumačenja istorije.

Akademski narativ o Balkanu: tumačenje i upotreba prošlosti

Ratko Parežanin i Svetozar Spanaćević, u cilju ostvarivanja svojih namera o osnivanju Balkanskog instituta, kontaktirali su univerzitetske profesore Milana Budimira⁴ i Petra Skoka⁵ i izložili im svoje zamisli, koje su kod akademskih autoriteta pobrale oduševljenje, što je rezultiralo i obećanjem da će oni preuzeti celu naučnu stranu i udariti temelje balkanologiji (Parežanin 1980, 17). Skok i Budimir su postali urednici *Međunarodnog časopisa za balkanske studije (RIDEB)*, i svojim radovima dali osnove naučnom programu Instituta definišući teorijske i metodološke okvire pomoću kojih se valjalo pristupati ispitivanju Balkana. Dva teksta iz pera ovih naučnika zavređuju posebnu pažnju budući da je u jednom (koji je objavljen u prvom broju *RIDEB*) data definicija ciljeva i značaja **balkanskih studija**, a u drugom (koji je štampan i u *RIDEB* i

⁴ Milan Budimir (1891–1975) bio je klasični filolog i komparativni lingvista, redovni profesor Univerziteta u Beogradu i član Srpske akademije nauka i umetnosti (Цепенјац 1976).

⁵ Petar Skok (1881-1956) bio je uporedni romanski filolog, redovni profesor Sveučilišta u Zagrebu i član brojnih akademija (Guberina 1956).

kao zaključni tekst *Knjige o Balkanu*) tumačenja **balkanske sudbine**. Tekst o ciljevima i značaju balkanskih studija smatran je osnivačkim člankom balkanologije, ali i "naučnim objašnjenjem i opravdanjem" celog Instituta, dok su teze iznete u radu o balkanskoj sudbini predstavljale zajedničko gledište Balkanskog instituta budući da su prethodno bile diskutovane među osnivačima i naučnim redaktorima (Parežanin 1980, 33, 44).

Prilikom definisanja ciljeva i značaja balkanologije, Skok i Budimir su ukazali da je nauka na Balkanu isuviše usko vezana za pojedinačne države, odnosno nacionalne prostore, što zahteva uspostavljanje međusobne saradnje i koordinacije među nacionalnim studijama Balkana. Kao obrazloženje za integraciju naučnih napora naveli su da se Balkan može posmatrati kao jedan **organizam**, koji kao **celina** postoji od preklasičnog i klasičnog perioda i u kojem su kroz istoriju radile dve osnovne društvene težnje: ka unifikaciji i partikularizmu. Prema njihovom mišljenju, pojave koje svedoče o jedinstvu Balkana su očigledne i predstavljaju osnovu za njegovo istraživanje kao celine, dok se i pored mnoštva naroda koji su se izmenili na Balkanu, može konstatovati **zajednički zakon** koji upravlja čitavom njihovom istorijom (Budimir et Skok 1934, 1-3).

Argumentacija tog jedinstva i opštih zakona, pogotovu onih koji su uslovljavali težnju ka unifikaciji, u njihovom tumačenju dobila je veoma specifičan oblik. Osim tvrdnje o kontinuitetu od preklasičnog perioda, Budimir i Skok navode da je makedonska kraljevina Filipa i Aleksandra bila prvo balkansko okupljanje i utemeljivač evropske civilizacije. Kao sledeće tačke koje su važne u sagledavanju balkanskih sličnosti i jedinstva, oni prepoznaju periode Rimskog carstva i Vizantije, a potom i slovenskih država koje su na "vizantijskom civilizacijskom izvoru postale svesne snage balkanskog okupljanja", iz čega su proistekla dva bugarska i Dušanovo carstvo. Prema Budimiru i Skoku, suprotno opštem uverenju, Osmansko carstvo je takođe predstavljalo period koji je imao pozitivan efekat na balkansko jedinstvo, dok su težnje vožda Karađorđa protumačene kao manifestacija tendencije ka balkanskom ujedinjenju (Budimir et Skok 1934, 4-12). Razmatrajući polje delovanja **balkanologije starina**, ovi autori podvlače posebnu važnost uticaja koju su na balkansku sudbinu ostavili grčki partikularizam i romanizacija, ističući da je simbioza helenskih viših slojeva i nižih slojeva domorodačkog stanovništva sve dublje puštala korene na severnoj periferiji balkanskog helenizma, dok je romanizacija brzo napredovala i u unutrašnjosti Balkana (Budimir et Skok 1934, 22). Pozivanju na prošlost poseglo se i prilikom komentaranja negativne slike o Balkanu koja je postojala u očima prosečnog Evropljanina, ali i intelektualca, te je ukazano da oni nisu shvatali da je prostor Balkana važan jer predstavlja **ognjište civilizacije** i posrednika u kulturnim razmenama (Budimir et Skok 1934, 18-19).

Prepoznavajući pojedine istorijske epohe kao važne elemente u stvaranju balkanskog jedinstva, uz isticanje posebne važnosti antičkog perioda, Budimir i Skok su formirali jedinstven model za razumevanje i tumačenje prošlosti. Njihova pozicija je dobila još očigledniji oblik u radu o balkanskoj sudbini. Raspravljajući o neophodnosti da se u kontekstu opšteg balkanske saradnje stvori jedinstven balkanski duh, utemeljen na principima "snažne individualnosti samonikle balkanske kulture" (nasuprot uticajima iz Evrope koji su pogubno delovali na jedinstvo balkanskih naroda), naučnici su istakli da je balkanska sudbina određena sa jedne strane **zemljištem i položajem** i sa druge **krvlju** balkanskih stanovnika. I pored toga što je krv na prvi pogled promenljiv i šarolik faktor, po njihovom uverenju, i on se može uzeti kao konstanta, determinisana zemljištem i položajem Balkanskog poluostrva, sudeći prema kostima lobanja butmirskih i glasinčanih stanovnika koje su se u toku 30 vekova veoma malo promenile i pored smene mnoštva naroda. Drugim rečima, "nema sumnje da balkansko zemljište asimiluje i uniformiše u znatnoj meri balkanskog stanovnika, čiji dinarac veže Alpinca sa anatolcem i severnjaka sa južnjakom" (Скок и Будимир 1936, 400). Prema tome, sudbina Balkana da veže i spaja tri stara kontinenta može se ostvariti pomoću preduslova koji podrazumeva snažnu i upornu balkansku individualnost, "čiju žilavost i svežinu dokumentuju ne samo kosti i lobanje živih i mrtvih Butmiraca i Glasinčana, nego u prvom redu dosadanja nesebična i požrtvovana uloga balkanskog čoveka u kulturnoj istoriji čovečanstva" (Скок и Будимир 1936, 400-401). Prema ovom stanovištu, dva najdragocenija dara koje su Balkanci pružili kulturnom razvitku celog čovečanstva jesu **samosvojnost** i **zadružnost**, individualna, društvena i međunarodna. Oni su se kao faktori opšteg napretka (obeleženi uzajamnom trpeljivošću i međusobnim poštovanjem među pojedincima i narodima) javili već kod pesnika Ilijade, ali je bilo neophodno da protekne još neko vreme da bi došli do svog punog obima. Prema tumačenju Skoka i Budimira, taj obim je dostignut pod Aleksandrom Velikim, koji je pružio realan oblik ideji svetske države i udario temelje opštem kosmopolisu. Najveća tekovina starog balkanskog čoveka, ideja i ideal samosvojnosti i zadružnosti, preko stoičke škole (kojoj je bio naklonjen makedonski dvor) predata je "rimskom osvajaču", da bi Rim i hrišćanstvo Aleksandrove tradicije predali Vizantiji. Vizantijsko carstvo ih je pak prenelo slovenskim narodima, među kojima su se oni očuvali zahvaljujući trpeljivoj politici koju su vodili Turci. Zaključak ove osobene rekonstrukcije prošlosti je da Balkan predstavlja **stvarnu kolevku čojstva i junaštva** koji su realni ideali istinskog humanizma, i koji su ostvarljivi samo u samosvojnoj i zadružnoj zajednici, te da je došlo vreme da Balkan odredi **svoju duhovnu orijentaciju** držeći se **svojih starih tradicija**, a zarad izgradnje bolje zajedničke otadžbine čojstva i junaštva. Tako bi Balkan imao ulogu da antičku ideju bratskog mira i makedonsko-helenističku harmoniju samosvojnosti i zadružnosti ponovo oživi i prikaže rascepkanoj Evropi (Скок и Будимир 1936, 401-408). Pozivajući se na stavove Tadeuša Želinskog (Tade-

usz Zieliński) koji je u *Knjizi o Balkanu* diskutovao o priželjkivanom četvrtom preporodu Evrope, koji bi imao slovenski karakter, i unutar kojeg bi Sloveni na Balkanu igrali značajnu ulogu zbog života na antičkom tlu (Желински 1936)⁶, Skok i Budimir iznose sledeće:

"Uslove za taj novi preporod, koji Želinski naziva slovenskim, vidi ovaj naučnik u tom što balkanski narodi žive na samom zemljištu antičke kulture. To zemljište obiluje mnogobrojnim spomenicima, koji kod svakog balkanskog stanovnika, podjednako kod onog sa planine kao i kod onog iz doline, stalno izazivaju i podržavaju osećaj povezanosti sa prošlim veličinama i izumrlim pokolenjima. Ovaj osećaj povezanosti i zadružnosti stvorio je na svim krajevima Balkana tolike zadužbine. Ovde na balkanskom zemljištu, kao nigde na svetu, neobično je snažna ljubav prema tradiciji i odatost prema drevnoj prošlosti. Ta prošlost zbog svojih tragičnih peripetija budi istovremeno u Balkancima osećaje čojstva i junaštva i opominje ih na trezvenost i smirenost" (Скок и Будимир 1936, 409).

Balkanski preporod koji proriče Želinski, a prihvataju Skok i Budimir, po njihovom mišljenju treba i može da bude **opštečovečanski i neograničen rasom, verom ili nacijom**, što će omogućiti izgradnju svetskog carstva koje je želeo Aleksandar Veliki i uputiti balkansku sudbinu pravcem **antičkog humanizma** koji se može združiti sa savremenim amerikanizmom (Скок и Будимир 1936, 411).

Ovakvo viđenje ponovljeno je u nešto razrađenijem obliku i unutar monografije *Balkan i Balkanci*. Ova publikacija izdata je kao deo nastojanja Balkanskog instituta da promoviše balkanski duh i podigne ponos stanovnicima Balkana u sopstvenim očima, podvlačeći negativne uticaje koji su dolazili iz Evrope i potkopavali balkansko jedinstvo. Osim specifičnog konstruisanja prošlosti koje je ukazivalo na kontinuitet ideja čojstva, junaštva, samosvojnosti, zadružnosti, antičkog humanizma i težnje ka ostvarivanju kosmopolitskog jedinstva, ova naučno-popularna monografija je otišla korak dalje u propagiranju svetskog značaja Balkana i njegovih, pogotovu drevnih, stanovnika. Tako je u ovom delu ustvrđeno da su Balkanci duhovni roditelji svih prosvetljenih ljudi i svih Evropljana, a stari su Balkanci osim toga sadašnjim Balkancima i telesni roditelji (Скок и др. 1937, 60). Prema tome, Evropa i svet Balkanu duguju mnoge tekovine koje i danas čine osnovu kulture čovečanstva, a koje se temelje na postignućima starog Balkana, prvenstveno onim koje su začeteu njegovoj **najznačajnijoj**, antičkoj grčkoj, kulturi. Sledstveno ovom stanovištu, književnost, vajarstvo, arhitektura, nauka, tehnika, pomorstvo, sport i

⁶ Po mišljenju Želinskog svaki preporodaj znači stapanje klasične antike sa savremenim duhom, pa je uticaj antičke kulture i umetnosti neophodan sastojak i za četvrti preporodaj Evrope (posle karolinškog, renesansnog i prosvetiteljskog), zbog čega je Balkan pogodno tlo.

uopšte prosvetećenost, potiču sa balkanskog područja, za šta moderni svet ima da zahvali upravo Balkanu, koji treba da zauzme staro mesto koje mu u Evropi i pripada, a to je prvo mesto (Скок *u dp.* 1937, 46, 58, 85, 89, 115, 116, 119-120, 123, 127-128, 131-141). Takođe, izneta je i misao po kojoj je balkansko-anadolski kulturni pojas stvorio i predao prosvetećenom čovečanstvu oba osnovna stuba njegovog današnjeg razvitka: antičku kulturu i veru u jedno i jedino božansko biće (Скок *u dp.* 1937, 132).

Da bi se bolje razumeli stavovi Skoka i Budimira, odmah je potrebno podvući da su oni bili "pravi Balkanci" i "balkanski patrioti" koju su verovali u jednu balkansku zajednicu (Parežanin 1980, 73). Osim toga, neophodno je uzeti u obzir i stavove P. Skoka, koji je uprkos naglašavanju da je balkanologija apolitička, i "da objašnjava istorijska zbivanja, naučnim metodima utvrđuje činjenice i ispituje njihove smernice i uticaje pod kojim se ti procesi vrše", takođe istakao da "kao i svaka prava nauka koja je usko vezana sa istinskim životom, ona nužno crpe svoju životnu sposobnost iz društvene atmosfere, od vremenskog i lokalnog momenta" (Скок 1940, 15). Ove okolnosti u dobroj meri mogu da rasvetle tumačenjski okvir koji je upotrebljen za konstrukciju akademskog narativa o Balkanu, odnosno uloge koju je unutar njega imala prošlost. Taj okvir je imao dve izrazite tendencije, od kojih se prva tiče **istorijskog utemeljivanja i naučnog opravdanja** trenutnih društvenih težnji, a druga pokazivanja **univerzalno važnih i kontinuirano prisutnih** balkanskih vrednosti. Njegova paradigmataska osnova, definisana pojmom *Balkan*, bila je vrednosno opterećena i subjektivna kategorija, budući da je sadržaj termina *a priori* uziman kao krajnje pozitivna konstanta,⁷ što je unapred sugerisalo i kvalitativni pravac interpretacija. Shodno tome, tumačenja prošlosti koja su ponudili Skok i Budimir mogu da se okarakterišu kao osobeno viđenje istorijskih događaja iz određenog ideološkog ugla gledanja. Unutar njihove perspektive jasno se ističe učitavanje ideološkog koncepta iz savremenog društvenog konteksta nazad u prošlost, što je uzrokovalo da se u različitim istorijskim periodima prepoznaju začeci ideje koja je predstavljala dominantni društveni narativ u trenutku nastanka ovih tumačenja. Priželjkivano balkansko jedinstvo, koje je tridesetih godina trebalo da postane skora i svetla budućnost, identifikovano je u prošlosti kroz nekoliko hronološki udaljenih i kvalitativno veoma različitih istorijskih pojava, od kojih je ona sa statusom začetničke vezana za period helenističke epohe i ime Aleksandra Velikog. Ovakvom istorijskom **(re)konstrukcijom** savremena ideja dobila je milenijumsku tradiciju i

⁷ Termin *Balkan* je u različitim vremenima, društvenim kontekstima i krugovima imao drugačija značenja, te ne predstavlja pojavu utemeljenu u objektivnoj realnosti, već imagološku i konceptualnu konstrukciju koja nosi specifična vrednosna opterećenja u zavisnosti od konteksta upotrebe (Todorova 1999, Бабић 2008, 119-121, Трговчевић 2007).

status stalno prisutnog nastojanja, koje se u nesavršenim oblicima ostvarivalo i ranije, ali koje će sa konstitucijom modernog balkanskog jedinstva, zasnovanog na samonikloj kulturi, dobiti svoj najsavršeniji oblik. Takođe, njoj je implicitno dodeljena i teleološka konotacija, budući da je težnja za integracijom proglašena univerzalnim zakonom koji neminovno vodi jednom ishodu. Proces konstrukcije ovog narativa imao je izrazito cirkularni karakter i tekao je tako što je prošlost viđena kroz ideologiju sadašnjosti, a zatim je tako formirano "istorijsko znanje" služilo za opravdavanje i objašnjavanje savremene situacije.

Favorizacija i preneglašavanje značaja antike u interpretativnom sistemu Budimira i Skoka nije slučajna, i predstavlja posledicu shvatanja ovog perioda kao bezvremene, neupitne i univerzalno priznate kulturno-istorijske vrednosti, čijim je vezivanjem za trenutna društvena stremljenja istim bila data civilizacijska legitimacija i ukorenjivanje u slavnoj prošlosti. Sadržinsko preplitanje antičke prošlosti i balkanske sadašnjosti nastalo je kao spoj dominantnih idejnih polazišta dvojice autora, koja se mogu sagledavati i kao njihove jake identitetske crte: jedna je bila ljubav prema antičkoj starini⁸ a druga naklonost misiji ostvarivanja kosmopolitskog zajedništva definisanog kroz izgradnju balkanskog jedinstva. Snažna idealizacija i jedne i druge misli spojila je dva naizgled oštro razgraničena intelektualno-društvena pregnuća,⁹ akademsko delovanje i ideološko-društveni aktivizam, što je rezultiralo konceptualnim sažimanjem predstava o sadašnjosti i prošlosti. Niz međusobnih refleksija proizveo je preslaganje dva suštinski odvojena polja u, na prvi pogled, logičku celinu utemeljenu naučnom argumentacijom. Kao ključ za razumevanje ovog sistema uspostavljen je koncept **balkanske sudbine**, uslovljene **položajem, zemljištem i krvlju**, iz koje su se, i pored dinamičnih smena na istorijskoj pozornici, ostvarivali fenomeni jedinstvenosti Balkana/njegovih stanovnika, suštinske nepromenljivost i kulturnog kontinuiteta, oličeni u ideji **balkanske duše**. Na taj način je stvoren privid opštevažućih kosmičkih zakonitosti koje su delovale kroz čitavu istoriju Balkana, pa su kao takve mogle da pruže objašnjenje i za savremenu situaciju na ovom prostoru, odnosno daju opravdanje za aktualne socijalne aspiracije. Iako su se ova tumačenja zasnivala na opšteprihvaćenim postulatima kojima je operi-

⁸ Koja je karakterisala i druge intelektualce tog doba što je dobro ilustrovano primerima Miloša Đurića i Miloja M. Vasića (Бабић 2008, 122-132, Palavestra 2012).

⁹ Da su ova polja i u tom periodu bila shvatana kao **zvanično** odvojena i nekomplemetarna pokazuju navedena upinjanja Parežanina i Skoka da dokažu apolitičnost Instituta i balkanologije. Sa druge strane, intelektualna elita prve polovine XX veka uzimala je aktivno učešće u stvaranju i definisanju političkih ideologija i programa (up. Trgovčević 2003), pa se spajanje ovih sfera može tretirati kao uobičajena praksa.

sala tadašnja naučna misao¹⁰ način njihovog korišćenja i kombinovanja iznedrio je jedinstven oblik koji može da se okarakteriše kao problematičan čak i sa stanovništa ondašnjih standarda proučavanja prošlosti (koje objašnjava Вулић 1922). Tako su koncepti sudbine i duše pre maskirali nego objašnjavali komplikovane istorijske procese, svodeći njihove drastične različitosti/složenosti na romantičarski pojednostavljenu jednosušnost i apstraktni osećaj kontinuiteta. Konstatovanjem sukcesivnog hronološkog naslanjanja istorijskih perioda, od preklasične Grčke do Balkanskog pakta, stvarala se iluzija njihove esencijalne povezanosti, koja je imala ulogu da sama po sebi, u maniru podrazumevajućeg i očiglednog aksioma, objasni pretpostavljeni prenos društvenih i kulturnih vrednosti. Istovremeno, međusobne razlike balkanskog stanovništva i događaji koji su mogli da ugroze idealizovano viđenje kontinuiteta balkanskih vrednosti (antički humanizam, bratska ljubav, zadružnost, čojstvo i junaštvo), su prenebregavani i nije im poklanjana nikakva pažnja. Slično tome, pretpostavljeni snažan osećaj povezanosti sa predašnjim pokolenjima i vremenima pravdan je uopštenom tvrdnjom da stanovnici Balkana imaju neku vrstu **urođenog** odnosa prema drevnostima, što je impliciralo da se radi o prirodnom poretku koji Balkancima daje posve osobene duhovne i kulturne kvalitete.

Želja za isticanjem univerzalnih vrednosti koje su potekle sa Balkana potaknuta je nastojanjem da se pobije, negira i prevaziđe predrasudna slika koja je o njemu/njegovom stanovništvu postojala u delu sveta koji se smatrao najcivilizovanijim. Težnja da se sruše stereotipi i prizna kulturna ravnopravnost Balkana u odnosu sa Evropom dala je podstreka da se ovaj prostor prikazuje u superlativu, dijametralno suprotno od reputacije uvrežene u evropskoj javnosti, uz tvrdnju da je sama suština napredne i kulturne Evrope zapravo potekla sa Balkana, te je on stariji i moguće vredniji od svog nezahvalnog klevetala. Osećaj neprihvaćenosti, nipodaštavanja i kulturne potčinjenosti izazvao je apropijaciju simboličkog kapitala koji se smatrao temeljem savremenog identiteta Evrope, odnosno pokazivanje da antičko nasleđe ne predstavlja ekskluzivno pravo naprednog Zapada, već je daleko jače povezano sa prostorom koji je u javnom diskursu tog Zapada bio označen kao identitetski dvosmislen subaltern na pola puta između *sebe* (tj. Zapada) i *drugog* (tj. Istoka) (up. Todorova 1999). Proglašavanjem antičkog (grčkog, makedonsko-helenističkog) nasleđa za opšteg balkansko omogućeno je da se savremene populacije koje nisu imale osnova za ustvrđivanje direktnog (teritorijalnog, jezičkog i etničkog) kontinuiteta sa antičkim stanovnicima Balkana, konceptualno i imagološki povežu sa slavnom deonicom istorije, što je imalo efekat podizanja ponosa i samopotvrđivanja sopstvenih civilizacijskih korena/vrednosti.

¹⁰ Od kojih su za argumentaciju kontinuiteta posebno bile važne antropogeografija, lingvistika (up. Kuzmanović 2012), arheologija (up. Палавестра 2011b, Bandović 2012) i fizička antropologija (up. Milosavljević 2012).

Formiranje slike o balkanskoj sudbini, o specifičnim karakteristikama balkanskih naroda koji počivaju na antičkoj tradiciji, o duši balkanskog čoveka koja bolje razume i antiku i život u bratstvu uz samosvojnosti, predstavlja stvaranje akademskog obrazloženja **balkanskog nasleđa**, koje se zasnivalo na odabiru pojedinih podataka (odnosno aspekata prošlosti i sadašnjosti) i njihovom konstruisanju u specifičan krajnji oblik. Stvaranjem narativa o suštinskoj povezanosti savremene populacije Balkana sa slavnom prošlošću, vršilo se izmišljanje tradicije novoustanovljenog kolektivnog identiteta, koji zapravo nije imao ništa ni približno realno-postojećem ideološko-identitetskom prethodniku ni u jednoj epohi prošlosti na koju se pozivao. Balkan i Balkanci su savremene identitetske odrednice koje su stvorene pod uticajem nekoliko različitih činilaca, u opsegu od spoljašnje stereotipizacije koja je nesumnjivo postojala u očima Zapada, preko intelektualne reakcije uperene ka razbijanju postojećih negativnih predrasuda, i autentičnog osećaja bliskosti i sličnosti (bar u nekim društvenim krugovima Balkana), do trenutnih političkih potreba vladajućih elita u balkanskim državama. Samim tim, povezivanje sa slavnim deonicama prošlosti, dokazivanje kontinuiteta, promovisanje posebnosti i prepoznavanje "suštinskih" sličnosti među Balkancima predstavljali su konstitutivne činioce u akademskoj ideologizaciji novouspostavljenog identiteta. Iako ovaj proces ne predstavlja izuzetak u odnosu na druge primere konstruisanja i upotrebe nasleđa u službi ideoloških težnji, njegova specifičnost leži u formi koju je ideja o Balkanu dobila kada je reč o razumevanju prošlosti i sadašnjosti. Umesto striktno nacionalnog odgovora akademskog anti-balkanističkog diskursa, koji je mogao da rezultira nativističkim (tj. nacionalističkim) interpretacijama kontinuuma sadašnjost-prošlost, javila se potreba za prenaglašavanjem nadnacionalne i kosmopolitske tradicije po kojoj su različiti imperijalni sistemi bili tretirani kao pojave koje su pozitivno uticale na balkansko jedinstvo sačinjeno iz zadruženih samosvojnosti. Tako se za razliku od primera definisanja/izmišljanja usko nacionalnih prošlosti referisanjem na antiku (up. Hingley 2000; 2001, Stephens and Vasunia 2010, Mattingly 2011, 43-72, Вранић 2011), pojavila tendencija stvaranja istorijskog konstrukta utemeljenog na regionalnom načelu. Razumljivo, ovakvo sagledavanje stvari ponovo je posledica savremenog društvenog konteksta i ideološke motivacije, u kojem je zvanični politički program podrazumevao nadnacionalno delovanje i unutar Kraljevine Jugoslavije i na nivou regiona.

Epilog: balkansko nasleđe posle Balkanskog pakta?

Balkanski institut je ukinut 1941. godine odlukom okupacionih vlasti u Beogradu (Parežanin 1980, 107-112), a tačka na ideju balkanskog zajedništva i saveza stavljena je političkom situacijom nastalom po završetku Drugog svetovnog rata. Iako je ideologija koja je obeležila period pred rat izgubila društve-

nu popularnost i političku podršku, postavlja se pitanje da li su ideje svojstvene narativu balkanskog nasleđa nastavile svoj život unutar akademskih krugova, pogotovu kada se radi o istraživanju prošlosti. Profesor Milan Budimir imao je aktivnu akademsku ulogu i u posleratnom periodu, pa je već 1951. osnovao časopis kojem je dao indikativni naziv *Živa antika*, u čijem je prvom broju objavio i programski tekst. Promenjeni političko-ideološki kontekst uslovio je da se umesto veličanja kralja Aleksandra I u pozitivnom svetlu piše o novoj socijalističkoj realnosti, ali je odnos prema značaju Balkana, i naročito antičkog perioda, ostao nepromenjen. Tako Budimir navodi ove misli:

"Trudićemo se da pokažemo našim drugovima da naše zemlje, za razliku od mnogih drugih zemalja, čine sastavni deo kulturne oblasti antičke. Trudićemo se da pokažemo našim drugovima da su u izgradnji antičke kulture uzeli vidnog i uspešnog učešća naši doslovenski preci, koje smo u ovim zemljama zatekli i koji su nam predali mnoga antička shvatanja i mnoge antičke običaje, i, što je najglavnije, trudićemo se da pokažemo našim drugovima da za našu socijalističku kulturu antika ne može biti mrtva muzejska stvar, nego živ i nepresušan istočnik boljeg i naprednijeg života.

Iako je ta antika uslovljena robovlasničkim poretkom, ipak su u njoj živeli i delali i takvi ljudi koje punim pravom možemo smatrati vesnicima i istinskim borcima za one iste ideale za koje se i mi borimo. Stoga i jesu osnivači naučnog socijalizma stalno ukazivali na te pojave antičke kulture, bez kojih bi ona zaista bila mrtva. Iako ne mislimo da bilo koga dižemo iz mrtvih, dužnost je naša da kao napredni Balkanci ukazujemo koliko možemo više na sve ono čime je antički Balkan zadužio potonje narode, ne izuzimajući ni najnoviju epohu. Jasno je da mi to nećemo činiti stoga da se razmećemo davno minulim pobedama naših predaka...

Dok je za većinu naroda svetlost antike izbijala kroz ne mnogo čista okna mračnih i tesnih manastirskih ćelija, za naše je narode pretstavljena krupnim i blistavim spomenicima, a u mnogim slučajevima uslovljena neprekidnom i neposrednom vezom vekova i pokolenja. Ona je već stoga za nas živa snaga jer se svaki čas susrećemo sa njenim uočljivim ostacima... Bosanski srp je živ svedok star nekih 30 vekova. Crnogorski prosti čovek obeležen je sa više imena nego rimski senator. Naša narodna nošnja i naša narodna muzika pruža živa svedočanstva o klasičnoj antici" (Budimir 1951, 4).

Budimir je do kraja svoje karijere ostao veran ideji o balkanskim istočnicima, odnosno o kulturnim, društvenim i jezičkim fenomenima koji su poticali sa Balkana i uticali na tokove svetske istorije/kulture. U još nekoliko svojih radova on je podvlačio ulogu Balkana i antičkog perioda na oblikovanje savremenih pojava, često se služeći mišlju o kontinuitetu i koristeći zamršene formalne analogije prilikom argumentacije transfera određenih fenomena (Будимир 1961; 1969; 1971). Panславizam, socijalističke revolucije, pismenost, stvaranje drame i narodnog pesništva u njegovim tekstovima povezivani su sa prostorom Balkana, koji je posmatran kao **nepresušni istočnik** čija je snaga bila naročito pojačana antičkom kulturom (Будимир 1969). U sebi svojstvenom maniru, stavljajući Balkan u središte viđenja istorije, Budimir podvlači da su za širenje svetlosti sa

balkanskih istočnika bili zaslužni sami Balkanci, pa tako neke od istaknutih istorijskih ličnosti u njegovoj interpretaciji dobijaju balkanski identitet,¹¹ čime im se implicitno dodeljuju posebni duhovni kvaliteti zasnovani na urođenoj i suštinskoj povezanosti sa prostorom Balkana (Будимир 1969, 17).

Rad Milana Budimira u neprekidnom trajanju od pedeset godina, kao i nepromenjena teorijska polazišta o važnosti Balkana i njegovom duhovnom kontinuitetu, omogućili su da ove ideje budu stalno prisutne u akademskom krugu i utiču na formiranje pristupa za tumačenje prošlosti kod mnogobrojnih generacija naučnika. Uzimajući u obzir da je koncept duhovnog kontinuiteta bio značajan i u interpretacijama M. M. Vasića,¹² koji je takođe uticao na širok generacijski raspon arheologa (istoričara i etnologa), ne čudi što je ova misao zauzela mesto značajne teorijske pozicije u disciplinama koje proučavaju prošlost, pa se ubeđenja slična Budimirovim i Vasićevim sve do danas mogu prepoznati kod pojedinih istraživača¹³ (up. Палавестра 2011b, 582-587). Jednom kada je ušla u akademski diskurs i kada je postavljena na noge, ova ideja se perpetuirala zahvaljujući uticaju autoriteta koji su njeni tvorci uživali među svojim akademskim naslednicima (primera radi up. Срејовић 1979, Марицки Гађански 2005; 2007). Zbog ovoga je središnji paradigmatički koncept o duhovnom kontinuitetu i osobenim kvalitetima Balkana stekao status nekritički preuzimanog i generacijski prenošenog aksioma, koji je imao ulogu podrazumevajućeg činioца u tumačenju prošlosti (i sadašnjosti). Međutim, teorijsko-metodološke eksplikacije o tome šta se pod kontinuitetom tačno podrazumeva i kako se zamišlja milenijumsko prenošenje određenih pojava, obično su izostajale i svodile se na varijacije poput "očiglednih": direktnih uticaja, metafizičkog kontinuiteta duha, "idealtipskog" kontinuiteta i transmisija kulturnih tradicija (Палавестра 2011b). Prijemčivost ove ideje izgrađena je na nekoliko osnova, od kojih se prva tiče duge tradicije misli o balkanskom *genius loci* u

¹¹ Balkanci su po njegovom shvatanju Pitagora, Aristotel, Homer ali i kozmokratori poreklom sa balkanskih planina (Aleksandar Veliki, Julije Kajsar, Oktavijan Avgust, Dioklecijan, Konstantin Veliki i Justinijan), što po njegovom mišljenju nije slučajna pojava (Будимир 1969, 17).

¹² Koјem Budimir inače ukazuje duboko poštovanje za ostvareni akademski rad i smeje interpretacije (Будимир 1953; up. Palavestra 2013).

¹³ Na primer Срејовић 1997; 1999 [1996], 68, 73–74; 2006 [1996], 77, Јовановић 2007, 23, ili М. Кораћ који за праисторијске предмете откривене 2012. године у околини Пожареваца даје следеће објашњење: "Ово је простор на коме живот непрестано буја, само се цивилизације преливају и трансформишу из једне у другу, али чувају добар генетски код" (<http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/aktuelno.293.html:401710-Senzacionalno-otkrice-u-Viminacijumu>, приступљено 10. 05. 2013; up. i njegovu izjavu u TV emisiji *Balkanskom ulicom*: <http://www.rts.rs/page/tv/sr/story/20/RTS+1/1294640/Balkanskom+ulicom%3A+Sr%C4%91an+Kisin,+Miomir+Kora%C4%87+.html>, приступљено 10. 05. 2013.).

akademsom svetu, što je doprinelo njenoj naučnoj legitimaciji i opravdavanju relevantnosti kao istraživačkog pitanja/odgovora (o ovom procesu na primeru sociokulturne evolucije up. Stoczkowski 2002, 27-28, 196-197). Drugi kamen temeljac predstavljaju zdravorazumski prizvuk i privid očigledne činjenice, koje se obično svode na konstatovanje hronološke sukcesije populacija i kultura ili upotrebu formalnih analogija kojim se pojave iz prošlosti i sadašnjosti dovode u generičku vezu (o upotrebi analogija up. Kuzmanović 2009). Naposljetku, narativ o balkanskom duhu pruža osećaj ukorenjene mistične drevnosti, što savremenim populacijama pomaže u izgradnji sopstvenih identiteta i podizanju ponosa, ali može da objasni i zašto je ova misao preživela sve ideološko-političke promene (u Srbiji), iako je i sama nastala kao rezultat ideološke motivacije. Glavni problem u narativu o besmrtnom balkanskom duhu je veoma pojednostavljena slika o prošlosti, koja na esencijalistički način (duhovnu) kulturu tretira kao statičnu i nepromenljivu kategoriju, dok u isto vreme prenebregava kulturni partikularizam, diskontinuitete i dinamične promene koje su svojstvene društvima i prošlosti i sadašnjosti. Upravo je iz ovog razloga neophodno da se precizno ustanovi istorija ove ideje, logika kojom je funkcionisala i načini na koje je prenošena, što bi u krajnjoj liniji rezultiralo razbijanjem uvreženih akademskih mitova inspirisanih savremenim ideološkim pobudama.

Literatura

- Ashworth, Gregory J., Brian Graham and John E. Tunbridge. 2007. *Pluralising Pasts: Heritage, Identity and Place in Multicultural Societies*. London: Pluto Press.
- Avramovski, Živko. 1983. Stav britanske diplomatije prema sklapanju Balkanskog sporazuma (1933-1934). *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 16/1: 139-182.
- Babić, Staša. 2010. Prošlost kao Drugi – Drugi kao prošlost. *Etnoantropološki problemi* 5/2: 259-268.
- Babić, Staša. 2012. Klasični uzori i kako ih steći. Prilog razmišljanju o ulozi klasične starine u obrazovanju. *Antropologija* 12/3: 41-52.
- Bandović, Aleksandar. 2012. Gustaf Kosina i koncept kulture u arheologiji. *Etnoantropološki problemi* 7/3: 629-648.
- Budimir, Milan. 1951. Živa antika. *Živa antika* 1: 3-5.
- Budimir, Milan. 1971. Dvadeset godina Žive antike. *Živa antika* 20: 3-4.
- Budimir, Milan et Petar Skok. 1934. But et Signification des Etudes balkaniques. *Revue internationale des etudes balkaniques* 1: 1-28
- Dietler, Michael. 2005. "The Archaeology of Colonization and the Colonization of Archaeology: Theoretical Challenges from an Ancient Mediterranean Colonial Encounter". In *The Archaeology of Colonial Encounters: Comparative Perspectives*, ed. Gil J. Stein, 33-68. Santa Fe: School of American Research.
- Dyson, Stephen L. 2006. *In Pursuit of Ancient Pasts: A History of Classical Archaeology in the Nineteenth and Twentieth Centuries*. New Heaven: Yale University Press.

- Graham, Brian and Peter Howard. 2008. "Heritage and Identity". In *The Ashgate Research Companion to Heritage and Identity*, eds. Brian Graham and Peter Howard, 1-15. Aldershot: Ashgate.
- Graves-Brown, Paul, Siân Jones and Clive Gamble (eds.) 1996. *Cultural Identity and Archaeology: The construction of European communities*. London: Routledge.
- Guberina, Petar. 1956. Dr Petar Skok. *Jezik, časopis za kulturu hrvatskog književnog jezika* 4: 97-99.
- Hardwick, Lorna and Christopher Stray (eds.) 2011. *A Companion to Classical Reception*. Malden, MA: Wiley-Blackwell.
- Hingley, Richard. 2000. *Roman Officers and English Gentlemen*. London: Routledge.
- Hingley, Richard (ed.) 2001. *Images of Rome: Perceptions of Ancient Rome in Europe and the United States in the Modern Age*. Portsmouth, Rhode Island: Journal of Roman Archaeology.
- Kallendorf, Craig W. (ed.) 2010. *A Companion to the Classical Tradition*. Malden, MA: Wiley-Blackwell.
- Kohl, Philip L. and Clare Fawcett (eds.) 1995. *Nationalism, politics and the practice of archaeology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kuzmanović, Zorica. 2009. Upotreba etnografskih analogija u arheološkom zaključivanju. *Etnoantropološki problemi* 4/1: 133-148.
- Kuzmanović, Zorica. 2010. Refleksivno mišljenje – zamena za analogiju? – primer debate o antičkoj ekonomiji. *Etnoantropološki problemi* 5/1: 151-164.
- Kuzmanović, Zorica. 2012. Uticaj lingvistike na formiranje kulturno-istorijskog pristupa u arheologiji. *Etnoantropološki problemi* 7/3: 615-628.
- Lopandić, Duško i Jasminka Kronja. 2010. *Regionalne inicijative i multilateralna saradnja na Balkanu*. Beograd: Evropski pokret Srbija – Friedrich Ebert Stiftung.
- Lowenthal, David. 1998. *The Heritage Crusade and the Spoils of History*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Maricki Gađanski, Ksenija. 2005. "Pogledi Milana Budimira na antički Balkan i Panoniju". U *Međunarodni naučni skup Balkan i Panonija kroz istoriju, Novi Sad, Sremska Mitrovica, 9-10. jun 2005. godine, zbornik radova*, ur. Slavko Gavrilović, 35-40. Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu, Odsek za istoriju– Istorijski arhiv "Srem" – Filozofski fakultet Univerziteta u Istočnom Sarajevu.
- Mattingly, David, J. 2011. *Imperialism, Power and Identity: Experiencing Roman Empire*. Princeton: Princeton University Press.
- Meskell, Lynn (ed.) 1998. *Archaeology under Fire: Nationalism, politics and heritage in the Eastern Mediterranean and Middle East*. London: Routledge.
- Meskell, Lynn. 2012. "The Social Life of Heritage". In *Archaeological Theory Today, second edition*, ed. Ian Hodder, 229-250. Cambridge: Polity Press.
- Milosavljević, Monika. 2012. Niko Županić i istorijska antropologija balkanskih naroda. *Etnoantropološki problemi* 7/3: 681-708.
- Morris, Ian (ed.) 1994. *Classical Greece: Ancient Histories and Modern Archaeologies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Olsen, Bjørnar. 2002. *Od predmeta do teksta: teorijske perspektive arheoloških istraživanja*. Beograd: Geopoetika.
- Palavestra, Aleksandar. 2012. Vasić pre Vinče (1900-1908). *Etnoantropološki problemi* 7/3: 649-679.

- Palavestra, Aleksandar. 2013. Čitanja Miloja M. Vasića u srpskoj arheologiji. *Etnoantropološki problemi* 8/3: 681-715.
- Parežanin, Ratko. 1980. *Za balkansko jedinstvo. Osnivanje, program i rad Balkanskog Instituta u Beogradu (1934-1941), drugo izdanje*. Minhen: Iskra.
- Russell, Ian. 2006. "Introductions. Images of the past: Archaeologies, Modernities, Crises and Poetics". In *Images, Representations and Heritage, Moving beyond Modern Approaches to Archaeology*, ed. Ian Russell, 1-38. New York: Springer.
- Smith, Laurajane. 2006. *Uses of Heritage*. London: Routledge.
- Stephens, Susan A. and Phiroze Vasunia (eds.) 2010. *Classics and National Cultures*. Oxford: Oxford University Press.
- Stoczkowski, Wiktor. 2002. *Explaining Human Origins: Myth, Imagination and Conjecture*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Todorova, Marija. 1999. *Imaginarni Balkan*. Beograd: XX vek.
- Totten, Darian, Marie and Kathryn Lafrenz Samuels (eds.) 2012. *Making Roman Places, Past and Present, Journal of Roman Archaeology Supplementary Series 89*. Portsmouth, Rhode Island.
- Trgovčević, Ljubinka. 2003. "South Slav Intellectuals and the Creation of Yugoslavia". In *Yugoslavism: Histories of a Failed Idea 1918-1992*, ed. Dejan Djokić, 222-237. London: Hurst and Company.

*

- Бабић, Сташа. 2008. *Грци и други: Античка перцепција и перцепција антике*. Београд: Clio.
- Балкански Институт. 1937. "Реч пре свега". У Скок, Будимир, Круљ, Парезанини-Спанаћевић 1937. *Балкан и Балканци*, 5-10. Београд: Балкански Институт.
- Будимир, Милан. 1940. "О Балкану и балканологији". У *Балкански свет*, ур. Ратко Парезанин и Боривоје Гавриловић, 17-18. Београд: Балкански Институт.
- Будимир, Милан. 1953. Шездесет година рада академика М. М. Васића. *Жива антика* 3: 3-5.
- Будимир, Милан. 1961. Античке утопије и социјалистичке револуције. *Глас САНУ* CCLI/6: 5-13.
- Будимир, Милан. 1969. *Са балканских источника*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Вранић, Иван. 2011. "Раноантичка насеља" и гвоздено доба централног Балкана: питања етничког идентитета. *Етноантрополошки проблеми* 6/3: 659-678.
- Вулић, Никола. 1922. Историја као наука, приступна академска беседа академика Николе Вулића. *Глас Српске краљевске академије С, други разред* 58: 49-66.
- Ђорђевић-Богдановић, Биљана. 1996. 25 година Балканолошког института САНУ 60 година од оснивања Балканског Института. *Гласник Српског археолошког друштва* 11: 312-318.
- Ђурђевић, Чедомир. 1931а. "Поздравни говор претседника Југословенске националне групе, г. Др. Чедомира Ђурђевића". У *Прва Балканска конференција (рад Југословенске националне групе)*, 17-18. Београд: Издање Југословенске националне групе за Балканску конференцију.

- Ђурђевић, Чедомир. 1931b. "Балкански покрет". У *Прва Балканска конференција (рад Југословенске националне групе)*, 23-33. Београд: Издање Југословенске националне групе за Балканску конференцију.
- Ђурђевић, Чедомир и Јован Вељић (ур.) 1934. *Трећа Балканска конференција (рад Југословенске националне групе)*. Београд: Издање Југословенске националне групе за Балканску конференцију.
- Желински, Тадеуш. 1936. "Антика, Европа и Балкан". У *Књига о Балкану I*, 1-20. Београд: Балкански Институт.
- Јонић, Велибор. 1931. "Културна сличност балканских народа". У *Прва Балканска конференција (рад Југословенске националне групе)*, 77-79. Београд: Издање Југословенске националне групе за Балканску конференцију.
- Јовановић, Александар. 2007. *Гло Србије завичај римских царева*. Београд: Принцип Бонарт Прес.
- Марицки Гађански, Ксенија. 2007. "Антички Балкан Милана Будимира". У *Антика и савремени свет, зборник радова*, ур. Ксенија Марицки Гађански, 165-178. Београд: Друштво за античке студије Србије – Архив Срема.
- Обрадовић, Иван. 2010. Балкански институт (1934-1941). *Годишњак за друштвену историју* 3: 43-62.
- Палавестра, Александар. 2011a. *Културни контексти археологије*. Београд: Филозофски факултет.
- Палавестра, Александар. 2011b. У служби континуитета. Етно-археологија у Србији. *Етноантрополошки проблеми* 6/3: 579-594.
- Парежанин, Ратко. 1936. "Уводна реч". У *Књига о Балкану I*, VII-XVI. Београд: Балкански Институт.
- Скок, Петар. 1940. "Практична и теоретска важност балканологије". У *Балкански свет*, ур. Ратко Парежанин и Боривоје Гавриловић, 15-16. Београд: Балкански Институт.
- Скок, Петар и Милан Будимир. 1936. "Балканска судбина". У *Књига о Балкану I*, 400-411. Београд: Балкански Институт.
- Скок, Петар, Милан Будимир, Гојко Круљ, Ратко Парежанин и Светозар Спанаћевић. 1937. *Балкан и Балканци*. Београд: Балкански Институт.
- Срејовић, Драгослав. 1979. "Балкански извори Милана Будимира". У *Милан Будимир, Споменица V/1*, ур. Антоније Исаковић, 21-24. Београд: Српска академија наука и уметности.
- Срејовић, Драгослав. 1997. Кад смо били културно средиште света. *Развитак: часопис за друштвена и културна питања* 198-199: 23-36.
- Срејовић, Драгослав. 1999 [1996]. Три значајна археолошка открића за које је везан мој живот. *Развитак: часопис за друштвена и културна питања* 213-214: 60-74.
- Срејовић, Драгослав. 2006 [1996]. Шаркамен – један од цивилизацијских звезданих тренутака. *Развитак: часопис за друштвена и културна питања* 225-226: 77-82.
- Суботић, Драган. 1997. Наша предратна балканистика о традицији, религији и нацији на Балкану. *Теме, часопис за друштвене науке* 1-2: 163-185.
- Суботић, Драган. 2001. *Балканске теме Ратка Парежанина: Године учења и сазревања (1910-1934)*. Београд: Институт за политичке студије.

- Тасић, Никола. 2000. Балканологија пре Балканолошког института. *Balkanica* XXX-XXXI: 7-13.
- Топаловић, Живко. 1931. "Историјат прве Балканске конференције". У *Прва Балканска конференција (рад Југословенске националне групе)*, 7-13. Београд: Издање Југословенске националне групе за Балканску конференцију.
- Трговчевић, Љубинка. 2007. О историјској променљивости Балкана као политичке метафоре. *Токови историје* 1-2: 210-220.
- Црепајац, Љиљана. 1976. Милан, Будимир (2. XI 1891-17. X 1975). *Жива антика* 26/1: 7-10.
- Донсон, Метју. 2008. *Археолошка теорија*. Београд: Слио.

Vladimir D. Mihajlović
Department of History
Faculty of Philosophy, Novi Sad

Genius Loci Balkani:
Reception of the Past and the Construction of
the Academic Narrative on the Balkan Heritage

Postcolonial and postmodern perspectives, entering the humanities over the last decades of the 20th century, have contributed to the awareness that the present European interpretations of the past have been strongly influenced by the social and ideological context of the 19th and 20th centuries. Consciously or otherwise, the pioneers of research into the Classical antiquities have perceived the object of their research through their own perception of the relations in the world that surrounded them, thus inscribing their contemporaneous values onto the past and using thus conceived past in understanding, explaining and justifying the modern social/cultural phenomena.

This contribution poses the question to which extent the social trends in the Kingdom of Yugoslavia have inspired and enabled the creation of an academic narrative about the uniqueness of the Balkan lands, based upon the continuity with the "ancient humanism", and social/cultural values, (allegedly) defined at the times of Ancient Greece and Hellenism. The relationship is considered between the modern trends and the formation of academic issues in the case of social and political circumstances that coincided with the creation of the discourse of the "Balkan spirit". The narrative is considered from the times of its formation up to the present, as well as the reasons for its wide popularity both in the academic community and the general public.

Keywords: ideology and interpretation of the past, *Balkan Institute*, classical past, cultural continuity, discourse of Balkanism, Balkan heritage, Ratko Parežanin, Milan Budimir, Petar Skok

Genius loci Balkani: réception du passé et
construction du récit académique sur
l'héritage balkanique

C'est l'entrée, dans les dernières décennies du XXe siècle, de la perspective postcolonialiste et postmoderne dans les sciences humaines, qui a contribué à la prise de conscience de la forte influence sur les interprétations européennes du passé des contextes socio-idéologiques au sein desquels travaillaient les chercheurs du XIXe et du XXe siècle. Consciemment ou non, les pionniers des études des antiquités les analysaient à travers leur propre conception des rapports à l'intérieur du monde qui les entourait, ce qui contribuait à une lecture du passé à la lumière des valeurs contemporaines ou bien à l'utilisation de l'image (ainsi) formée du passé pour la compréhension, l'explication et la justification des phénomènes sociaux/culturels actuels.

Cette contribution dirige l'attention vers la question de savoir si et dans quelle mesure les tendances de la société du Royaume de Yougoslavie avaient inspiré et permis la création du récit académique portant sur la singularité de l'espace balkanique, lui-même en continuité avec l'"humanisme antique" et les valeurs sociales/culturelles qui ont (prétendument) été définies encore à l'époque de la Grèce antique et de l'hellénisme. À travers un bref examen des circonstances socio-politiques qui ont coïncidé temporellement avec la création du discours sur l'"esprit balkanique" ancré dans les traditions antiques, l'on questionne à nouveau le rapport entre les tendances contemporaines, la formation des questions académiques et les différentes approches de ses questions. Dans l'article est aussi problématisée la question de la présence du récit sur l'"esprit balkanique" depuis sa définition dans les années trente du XXe siècle jusqu'à nos jours, ainsi que les raisons de son pouvoir d'attraction aussi bien pour la communauté académique que pour le large public.

Mots clés: idéologie et interprétation du passé, Institut des études balkaniques, passé antique, continuité culturelle, discours du balkanisme, héritage balkanique, Ratko Parežanin, Milan Budimir, Petar Skok

Primljeno / Received: 25.06.2013.

Prihvaćeno / Accepted for publication: 23.07.2013.